

MŰHELY

„NEM SZABAD LEROMBOLNI...!”

*Pszichoterápiás esettanulmány**Nyerges Katalin*

A nyolcéves kisfiút, akinek a terápiájáról beszámolok, négy éve ismerem. Terápiás kapcsolatunk két éve kezdődött és jelenleg is tart.

Ismeretségünk és a terápia kezdete közti időeltérés abból adódik, hogy egy évig a kollegám esete volt, aki családgondozói-terapeutai minőségében került először kapcsolatba Viktorral és rendkívül zilált családjával. Körülbelül egy év után a családgondozónk munkahely-változtatása miatt Viktorék is elmaradtak a nevelési tanácsadóból.

Néhány hónap elteltével az újra felerősödő otthoni és óvodai problémák miatt jelentkezett az anya — és ekkor még bizonytalan volt, hogy ki folytassa, illetve kezdje újra Viktor terápiáját. Mivel abba a óvodába járt, ahol én szoktam hospitálni, teamünk úgy döntött, hogy egy óvodai megfigyelés után beszámolok a tapasztalataimról. Ez az óvodában tett látogatás érlelte meg bennem azt a döntést, hogy vállaljam Viktor terápiáját.

Az óvónők több problémás gyereket jeleztek, Viktor egyike volt ezeknek. Feltűnt riadt, időnként a semmibe vesző tekintete, furcsa, összerendezetlen mozgása, elhanyagolt külseje, kopott ruházata. A gyerekek között téblábolva egyik játékba sem tudott bekapcsolódni. A többiek, mintha észre sem vették volna, hogy ott van, amíg valamivel szét nem rombolta a játékokat. Például néhány fiú kockákból várat épített, Viktor pedig olyan erővel lökött az építménynek egy autót, hogy összedőlt a vár. Több ilyenfajta próbálkozás után a gyerekek Viktort már a feltűnésekor elzavarták, ellökdösték a játék közeléből, amit ő vihogva, némi elégtétellel az arcán vett tudomásul, és megadóan odébbállt. Kis idő múlva egy másik csoportnál újra próbálkozott, és ez így ment egész délelőtt. Egyre inkább az volt a benyomásom, hogy Viktor ilyen módon próbál kapcsolatba kerülni a gyerekekkel: az agressziót elsősorban a kapcsolatteremtés vágya táplálja.

Természetesen ezek a kísérletek minden alkalommal kudarcra jutottak, a gyerekek panaszkodtak az óvónőknek, akik érthetetlennek tartották Viktor viselkedését. Ő látszólag mindez nem érdekelte, egykedvűen ténfergett. Nem tudtam eldönteni, hogy furcsa viselkedése mögött nem húzódik-e meg értelmi elmaradás, esetleg fogyatékoság is. Emellett szólt, hogy a foglalkozásokon alig kooperált, manuális tevékenységbe sem lehetett bevonni (rajz, gyurma, konstrukció), ábrázolása a kétévesek lengőfírka szintjén volt.

Amikor a látogatás végeztével odamentem hozzá, hogy megmondjam neki, nemsokára el

fog jönni hozzám a nevelési tanácsadóba játszani, beszélgetni, kerekre nyílt szemmel nézett rám, és izgatottan azt kérdezte: „A Józsi bácsi is ott lesz?” (családgondozó kollegám, vagyis a volt terapeutája). Nagyon meglepődtem ezen a reakción, több okból is: nem hittem volna, hogy majdnem egyévnyi szünet után emlékeiben össze tudja kapcsolni az intézmény nevét Józsi bácsiéval. Másrészt, most először láttam a tekintetében érdeklődést, azt, hogy rám mint egy másik emberre figyel. Éreztem, hogy kollegám nagyon fontos volt neki, és most valami módon én képviselem azt a lehetőséget, hogy újra találkozzon velem. Meg kellett mondanom az igazat, Józsi bácsi nem lesz ott, de bemehetünk a szobájába, ahol régen játszottak. A hátralevő időben gyakran odaszaladt hozzám, kérdezte, mikor jöhet el. Ez volt az a pillanat, amikor eldöntöttem, vállalnom kell a terápiát, meg kell próbálnom kielégíteni ez a folytonosan frusztrált kapcsolatigényt. Megsajnáltam, de kissé riasztott is a vadóc, ápolatlan, taknyos orrú kisgyerek.

Előörténet

Mielőtt a terápiás kapcsolatunk alakulását részletezném, megpróbálom összefoglalni az addig eltelt időszakot és a családi hátteret.

Mint említettem, Viktor az óvoda kérésére, négyéves korában került a nevelési tanácsadóba, a következő panaszokkal: „Mozgása rendezetlen, önkiszolgálás terén nem éri el a megfelelő szintet. Figyelme, aktivitása fokozatosan romlik. Nem játszik, rombol. Gyerekekhez való kapcsolatában agresszív, peremhelyzetűvé vált. Érzelmi élete sivár. Nagymama neveli, ingerszegény környezetben” (részlet az óvoda véleményéből).

Az ingerszegény környezet egy nyolctagú családot jelentett, akik két lakásban (két különböző kerületben) laktak; a családtagok összetétele egy-egy lakásban állandóan változott. Ez a környezet valóban nem a gyerek egészséges fejlődéséhez szükséges ingereket nyújtotta. Másrészt a családtagok közti konfliktusok olyan állandó, bár váltakozó intenzitású feszültséget termeltek, amely valamennyiük személyiségét kórosan befolyásolta. Mivel a konfliktusait megoldani nem tudták, egyrészt a betegségeik, másrészt a két lakás közti ide-oda költözések töltötték be a kiegyenlítő funkciót.

Megismerkedésünk idején Viktor szülei külön éltek. Apja egyedül, a hajdani közös lakásukban, anyja pedig a négy gyerekével együtt (akik közül Viktor a legkisebb) a saját szüleinél. Az anya évek óta leszázalékolt, mániás-depresszió diagnózissal. Állapota Viktor születése után fokozatosan romlott, így a kisfiút hét hónapos kora óta a nagyszülők nevelték. Viktor hat évvel idősebb bátyja, Zsombor, aki autisztikus személyiségvonásai miatt állandó beilleszkedési, később tanulási problémákkal küszködött, a szülőkkel maradt, két nővére pedig ingázott az anyai nagyszülők és a szülők között. A szülők házassága megromlott, az apa alkoholizált; pszichopata életvezetése és az anya súlyosbodó depressziója vezetett ahhoz a helyzethez, amiben pillanatnyilag éltek. Ekkor az anyai nagymama látta el mind a négy unokáját (a legidősebb tizenhét éves), és a lányát. Lényeges mozzanat még a családi dinamikában, hogy Viktor anyja és bátyja, Zsombor között szoros, szimbiotikus kapcsolat van — például egyedül Zsombor az, akinek a kedvéért, hogy valahova lekísérje, az anya képes volt felkelni az ágyból. Kollegám megpróbált az anyával is kapcsolatba

kerülni Viktor problémája kapcsán, ez azonban nem sikerült se neki, se nekem, egészen a legutóbbi időkig.

Viktort minden alkalommal a nagymama hozta, aki valamilyen sajátos keveréke volt egy boszorkánynak és egy jó tündérnek. „Jó tündéri” mivoltát csak később ismertem meg, eleinte azonban gyakran lehettem tanúja hangos párharcuknak a váróban. Sokszor már veszekedve érkeztek, a nagymama veréssel, intézetten fenyegetőzött, Viktor pedig sírt, kiabált, toporzékolt, rángatta a nagymamát vagy éppen kinevette.

Kollégám esetbeszámolója alapján többféle diagnózis merült fel bennünk. Akkori játékaik, fantáziái olyan erős szorongásokról tanúskodtak, hogy a neurózis mellett a leál-líthatatlan indulatörvények, bizarr tartalmak miatt a pszichotikus személyiségzavar lehetőségét sem zárhattuk ki. Szorongásai hol belülről, hogy kívülről fenyegették — éjszakai félelmeiben szörnyek szerepeltek, kollégám szobájában rettegett a mosdótól és a vízcsaptól. Visszatérő játéka volt, hogy a villamos elüt egy koporsót. Időnként azt kérte a terapeutájától, hogy lökje fel a villamost, mert félni akar. Egy akkorig készült rajzán a papírt telepötytyözte a színes ceruzák hegyével, és azt mondta: „Ez Józsi bácsi szeme és néz engem”.

Vezető tünetei közé tartozott, hogy dührohamaiban minden keze ügyébe kerülő tárgyat eldobott, lehetőleg az ablak felé irányítva. Nagyon nehezen vált el egy-egy óra végén a terapeutától — egy ilyen alkalommal dühében a szoba közepére pisilt és közölte, hogy mindjárt kakilni is fog. Kapcsolatuk megszakadása idején Viktor időnként már képes volt konstruktív együttműködésre is.

A teázás

Az előzmények ismeretében szorongással vegyes kíváncsisággal vártam a találkozást Viktorral a nevelési tanácsadóban. Intenzív ragaszkodása volt terapeutájához azt a reményt keltette, hogy sikerülni fog terápiás kapcsolatot kialakítanom vele. Ez minimális célkitűzésnek tűnik, de a gyerek akkori állapotában ezt tartottam a legfontosabb elerendő célnak.

Ezért lehetőség szerint mindig engedtem, hogy bemenjen Józsi bácsi szobájába, hogy elhozzunk onnan egy-egy játékot. Különösen a teák izgatták, ugyanis volt kollégám gyakran teázott, Viktor jelenlétében is. Viktor követelte, hogy mi is főzzünk teát.

A tea szimbólummá vált, felidézte az előző terapeutát; a teafőzés pedig szertartássá, és mint ilyen, közös nyelvet teremtett közöttünk. Segített Viktornak abban, hogy engem el tudjon fogadni. Úgy éreztem, hogy amikor leöntjük a teát forró vízzel és poharakba töltögetjük, majd megisszuk (hetekig minden óra így kezdődött), akkor ez számára a kapcsolat folytonosságát jelentette, azt, hogy az elveszett tárgy — a régi terapeuta — feltámasztható, visszahozható.

Egy idő után azonban újabb jelentés társult a teavívás szertartásához. Viktor otthonról hozott teát, kérte, hogy cseréljünk, adjam neki az „enyémet”. Majd az „én teámat” és az „ő teáját” összekeverte, és figyeltük, hogyan változik meg a színük, kóstoltuk, milyen lett az íze. Arra gondoltam, a szimbiotikus eggyé válás, az átfolyás vágya jelenik meg itt: legyünk mi egyek, határok nélkül. A tárgykapcsolati regressziót átszötte a libidinális regresszió: mindez

az oralitás szintjén játszódtott le. Az indulat a mohóságban jelentkezett — Viktor nem tudott betelni a teaivással, újabb és újabb teászacskókat követelt. Hogy az elválást megkönnyítsem, az óra végén egyet hazavihetett, ami persze sohasem volt elég neki.

Minden óra feszültséget váltott ki bennem. Viktor viharosan érkezett (az előzőekben utaltam a nagymamával való veszekedésekre) és viharosan távozott: elbújt, meg kellett keresni, és ezt számtalanszor újra kellett játszani, újra visszaszaladt a szobámba. Azt gondolom, ebben az esetben az elszakadás traumájának újrajátszásán túl, szüksége volt arra az énidetitást erősítő élményre, hogy *ő van* („megvan”). (Útalok itt E. Jacobson identitás-definíciójára. Eszerint az énidetitás nem annak az átélése, hogy „ki vagyok”, hanem annak, hogy „vagyok” — és mint ilyen, kialakulása jóval korábban lezajló folyamat, mint az Erikson által leírt identitás-krízis.)

Viktor az órákon is indulatba jött, ha nem az történt, amit *ő* akart. A teafőzés rituáléja sokszor leállíthatatlanná vált, néha viszont segítségül vehettem, hogy megpróbáljam elterelni *őt* valamilyen veszélyes cselekedettől. A dobálás nálam is előfordult, én azonban (az előző terapeutáival ellentétben) nem engedtem Viktort eljutni a „végkifejletig”, a tomlolásig. Úgy gondoltam, azzal segítek neki, ha nem hagyom olyan indulatörvénybe kerülni, amelyben a saját tehetetlen kiszolgáltatottságát éli át. A belső destruktív erők uralmával szemben semmiféle belsővé vált „jó tárgy” (anya vagy más személy) nem volt képes *őt* megvédeni — ez fokozta szorongását, ami ellen újabb agresszióval védekezett. Otthoni környezetében senki sem volt, aki elég stabil, kiegyensúlyozott személyiség lett volna ahhoz, hogy Viktor szorongásaira, indulataira megnyugtató módon reagáljon. A családtagokból azonnali agressziót, szidást, fenyegetést váltott ki — ily módon léptek be *ők* is az agresszió eszköztárájába elősegítő körbe, váltak „üldözőkké”.

Viktor kórházba kerül

Valami hasonló történhetett azon a karácsony előtti napon is, amiről csak utólag szereztem tudomást.

A kéthetes téli szünet után hetekig nem jelentkeztek, végül az óvodától tudtam meg, hogy Viktor kórházban van. A nagymama később felkeresett és elmondta, hogy Viktor megverte *őt*, tört-zúzott, rombolt otthon, ezért a kerületi gyermek-ideggondozó révén sürgősen bevitték egy gyermekpszichiátriai osztályra. Kiderült, hogy a dühroham közvetlen előzménye az volt, hogy karácsony előtt a gyerekek apja látogatóban volt náluk, és elvitte Zsombort, a nagyobbik fiút sétálni. Viktor is velük akart menni, de az apa *őt* nem volt hajlandó elvinni, mert félt attól, hogy nem tudja visszatartani a gyereket az utcán. Ez váltotta ki Viktor elkeseredett haragját, ami a szokásos tomlolásba csapott át, amelyet már egyikük sem tudott megfékezni.

A nagymamával való többszöri beszélgetésem során fény derült azoknak az indulatoknak az eredetére, amelyek a családban levő feszültséget állandóan magas szinten tartották. A nagymama szikrázó gyűlölettel beszélt Viktor apjáról, mint aki „minden baj okozója”.

Kiderült, hogy az anyai család a háború utáni áttelepítések révén, 1947-ben került Magyarországra egy felvidéki kisvárosból, ahol addig középosztálybeli értelmiségiként viszonylagos jómódban éltek (saját ház, háztartási alkalmazott stb.). Viktor anyján kívül

még két fiuk van, a gyerekek iskolás korúak voltak az áttelepüléskor (Viktor anyja hét éves — itt kezdte az első osztályt). A család sok nehézség, kompromisszum árán vészelte át azt az időszakot, amely fokozatos anyagi és társadalmi lecsúszást jelentett a számukra. A nagypapa (akkor még apa), aki régebben jogászként egyedül el tudta tartani a családját, itt egyre nehezebben kapott a képzettségének megfelelő állást. Így a nagymama volt kénytelen a megélhetési gondokon segíteni, otthoni varrást vállalt, amit azonban titokban kellett tartani; később takarítónő lett, keményen dolgozott. Azt, hogy miért éppen takarítónőként kereste a kenyerét, később értettem meg, amikor egyszer nem kevés indulattal és gúnyjal a hangjában, elmesélte, hogyan fogadta a férje az ő első munkába állását: „Hagytam neki egy cédulát az asztalon — »Takarítani mentem.«” A férje mindvégig szégyellte ezt a tényt, ő viszont annál büszkébben vállalta, hogy ezzel tartja el a családot, mintegy a férjre mutatva: „Azért kell takarítanom, mert te nem tudsz eltartani.” Egyre nehezebben lehetett — végül lehetetlenné vált — a hajdani életszínvonalat és életmódot fenntartani, ennek ellenére mind a három gyerek egyetemet végzett. Viktor anyja a bölcsészkarra járt, itt ismerkedett meg a leendő férjével, aki ugyancsak bölcsész volt. Ezt a kapcsolatot a nagymama kezdetől fogva ellenezte, részben Viktor apjának „rangon aluli” származása, részben azok miatt a személyiségvonások miatt, amelyekre most utólag diadalmasan rámutat: „Én már akkor megmondtam, milyen felelőtlen ember!” Egy későbbi beszélgetésben derült ki, hogy még etnikai előítéletek is táplálták a nagymama ellenszenvét: mély megvetéssel beszélt a veje „erdélyi szász” családjáról. Minden igyekezetével azon volt évek óta, hogy a lánya váljon el „attól az embertől”.

A mostani helyzetért is Viktor apját tette felelőssé, aki egyedül él a háromszobás lakásban, míg ők heten szoronganak ugyancsak három szobában. Lánya betegségéről az a véleménye, hogy „a depresszió a lusták betegsége”. Ő viszont óriási energiákat mozgósít, hogy ellássa, fenntartsa a családot. Látszólag szeretne megszabadulni ettől a rá nehezedő teherrel, ugyanakkor állandó kontroll alatt tartja mindegyik családtagot, akik mind a személyiségüknek megfelelő, különböző módokon lázadznak ez ellen a kontroll ellen.

Kezdeti érzésem a nagymama személyiségében rejlő kettősségről itt is megerősödött: a családban viselt tápláló, gondoskodó funkciója „jó tündérre” teszi, kérlelhetetlen szigora, gyűlölettel fűtött indulatai viszont „boszorkánnyá”. Viktorral való kapcsolata mindkettejük számára létfontosságú: a nagymama számára a nélkülözhetetlenségét bizonyítja, Viktornak viszont az egyetlen biztonságot nyújtó személy az eddigi életében. Egymást gyötör és mégis szerető kapcsolatukba később egyre inkább betekinhettem, és felfedeztem a nagymama empátiás készségét is, amit igyekeztem minél jobban megerősíteni.

Most azonban Viktor kórházba kerülése lelkiismeretfurdalást ébresztett bennem. Két forrásból is táplálkozott ez az érzés. Egyrészt úgy gondoltam, alaposabban fel kellett volna készítenem arra, hogy a téli szünet alatt nem találkozzunk. A visszautasítás, ami az apja részéről érte, a korábbi elszakadási traumákat idézhette fel: a csecsemőkori hiányállapotot, amit az anyja depressziója miatti „nem rendelkezésre állás”, majd később a tényleges szeparáció is jelentett; a volt terapeutája eltűnését, és most én is eltűntem, akiről nem tudhatta pontosan, meddig és miért nem jöhet hozzám.

Lelkiismeretfurdalásom másik oka az a megkönnyebbülés volt, ami azután kezdett felütni nekem, hogy elmaradtak az órák. Az állandó készenlétben vele töltött idő nagyon megterhelő volt — ezt be kellett vallanom magamnak.

Meglátogattam a kórházban, és a találkozásunk valóban elszomorított. Bizonytalanul, révetegen nézett rám, mintha nem tudná, ki is vagyok, és a nagymamáról kérdezgetett: „mikor jön a nagymama, mikor megyek haza?”. A kezelőorvosával való beszélgetésből kiderült, hogy a családi anamnézis (az apai nagyapa pszichotikus) és a kórházban észlelt dezorientált viselkedése, valamint az elvégzett vizsgálatok alapján Viktor fejlődését pszichotikus irányúnak, őt magát mentálisan retardáltnak tartották. Új fordulatot jelentett azonban, hogy többször is meglátogatta őt az apa, akivel a kórházi pszichológus is beszélt néhányszor. Azt ajánlotta, érdemes lenne Viktor terápiájába bevonnom az apát, aki súlyos életvezetési problémákkal küszködik, apja, felesége, gyerekei betegségével képtelen szembenézni, maga is rendkívül labilis személyiség. Az apával való egyetlen beszélgetésemre azonban csak hónapokkal később került sor.

Leesési félelmek — halálfélelem

A kórházban töltött két hónap után Viktor destruktív tünetei, a dobálás, robbantás stb. felerősödtek. Ugyanakkor az indulatátteteles kapcsolat is értelmezhetővé vált. Egy alkalommal olyan teát szeretett volna inni, amilyen nem volt a „készletben”. „Akkor vegyél nekem a boltban!” — követelte. „Viktor, én nem vagyok a te anyukád.” — mondtam. „De igen, legyél!” — válaszolta. „Neked van anyukád, nagymamád” — emlékeztettem a realitásra. „Legyél te a harmadik anyukám!” — ajánlotta ő. „Én az a néni vagyok, akihez minden héten eljöhetsz játszani” — mondtam, és ebben végül meg tudtunk egyezni.

Többször próbálkoztam a Világ-tesztrel, de ebben az időben még képtelen volt strukturálni a teret. Egy-egy tárgy megpillantása viszont nagy indulatokat mozgósított benne. Ilyen tárgy volt például az óriás és a barlang, amelyeket, ha meglátott, felkapta és eldobta. Egyre felismerhetőbbé vált a dobálásban az elszakadási traumának passzívból aktívba fordítása, ahogyan azt Freud a „fort-da” játék kapcsán leírta. A Világ-teszt összes játéktárgya közül éppen ez a két tárgy váltotta ki ezt a szorongást: a barlang (mint anyaszimbólum) és az óriás (mint az autoritás apa szimbóluma). Feltűnt azonban az eldobásoknak egy másik jellegzetessége is: a tárgyakat lehetőleg az ablak felé vagy az ablakon keresztül ki akarta dobni, „hogy leessen”. Sokszor kísérte ezt fantáziálással: „leesik, ráesik az autóra, elindul az autó, összeütközik, felrobban...”. Egyszer üres műanyag poharakat talált a játékpulcon, barna és sárga színűeket. Hosszú ideig játszott azzal, hogy a poharakat ledobálta az asztalról, miközben izgatottan kiabált: „A barna hülye szar, leesik! Én ügyes vagyok, a sárgával vagyok!” Máskor a szobában található játék autót, repülőket dobálta az ablak felé, míg az egyik véletlenül fennakadt a függönyön. „Sikerült megkapaszkodnia” — mondtam, és ezt kitörő örömmel fogadta, kérlelt, hogy a következő óráig hagyjam ott az autót, a nagymamát is behívta, hogy megmutassa neki az autót, ami „megkapaszkodott”.

A leesési félelemben, amely Viktor játékaiban erőteljesen megmutatkozott, a halálfélelem és a szeretet elvesztésétől való félelem szorosan összekapcsolódik. Utalok itt Bálint Alice 1933-ban megjelent cikkére, amelyben a következőket írja: „A későbbi ösztönfélelem legnagyobb részben bizonyára a magunk féltésének és a szeretet elvesztésétől való félelemnek ebből a végzetes összeolvadásából fakad... Az ember fél engedni ösztöneinek,

mert elveszíthetné a kontrollt (elengedhetné magát) és olyan dolgokat tehetne, amik a szeretet elvesztését eredményezik. Mert a szeretet elvesztése valahol a tudattalanban életveszedelmet jelent.” Viktor azonban sohasem élhette át azt a megnyugtató, biztonságot adó érzést, amit az anya megtartó, „holding” funkciója révén nyújtani tud a csecsemőnek és amely az ösztönkontroll későbbi kialakulásának alapfeltétele. Az archaikus leesési szorongások feléledése a halálfélelmet mobilizálta, ami ellen projekcióval védekezett. Az egyik erős szorongást kiváltó tárgy a szobában a mosdó és a lefolyó volt — időnként oda-szaladt, megengedte a vizet, közben szorongva figyelte ahogy lefolyik és kérdezgetett: „Sír a víz a csőben? Nem tud kiszabadulni?”.

Egy másik alkalommal, amikor már lehetett vele építőközből konstruálni, az egyik építményre egy sárga kockát tett és kijelentette: „Ez a lámpa.” Folytattuk az építést, majd hirtelen lelökte a sárga kockát: „Ez felrobbant, mert az öreg” — mondta. „Tegyük helyette egy másikat, hogy tudjon világítani.” — ajánlottam. „Az összes fel fog robbanni”, mondta erre és ledöntötte az építményt. A nagymamára gondoltam, akinek az öreges, rekedt hangja Viktort sokszor — látszólag indokolatlanul kihozta a sodrából. „Ne beszélj ilyen rekedten!” — kiabált vele síró hangon a váróban, és a nagymama tanácstalanul nézett rám: „Otthon is állandóan ezéért veszekszik velem.” A felrobbant öreg lámpákról szóló játék során értettem meg, hogy az öregség látható-hallható jelei Viktorban a saját halálfélelmét is felébresztették: ha a nagymama meghal, ő is elpusztul.

Az egyik folytatólagos játékunkban, ahol az ő autói és az enyéim állandóan összeütköztek és felrobbantak, azt javasoltam, egyikünk legyen a szerelő, aki megjavítja a tönkrement autókat. A megjavított autókkal aztán kirándulni indultunk, ahol Viktor megéhezett, büfét kerestünk, zsemlélt ettünk, málnaszörpöt ittunk — Viktor ragaszkodott hozzá, hogy az ő poharából igyak. Eszembe jutottak régen elhagyott teázásaink: most már egy magasabb szinten, a fantáziajáték szintjén elégíthette ki vágját a szimbiózisra. A robbanások persze így is bekövetkeztek, de az anya képeinek reparációjára irányuló belső erőfeszítést jelzi, hogy gyakran mondta: „Az autó kigyulladt, de neked nem lett bajod.”

Az egyik óra végén — valószínűleg a felhalmozódott feszültség spontán levezetési kísérleteképpen — befészkelte magát két szék közé, és csak akkor volt hajlandó elmenni, ha valamilyen tárgyat magával vihet. Ő azt a poharat akarja elvinni, amiből „ittunk”, én azonban, mivel az a játék a Világ-teszt tartozéka, helyette egy másikat, egy játék repülőt ajánlok fel — ezt azonban dühösen eldobja.

A következő órán azzal kezdte, hogy a székekből ágyat, majd szobát csinált magának — a „kirándulásokról” ide tértünk vissza. Miután néhány óra során így felépítette magának a biztonságos kuckót, benne kucorogva el merte mondani félelmeit: a házuk pincéjében alagút van, a végén titkos ajtó. Mögötte mély gödör, és ha valaki belép az ajtón, lezuhan. Miközben erről beszélt, fokozódó izgalommal és szorongással, állandóan várta a megnyugtatót tőlem: „Tényleg van ott alagút? Ha sötét van, akkor bele lehet esni?” Én igyekeztem kibékíteni a fantáziát a valósággal, és miután azt mondtam, szerintem nincs ott alagút, hozzátettem: „Ha sötét van, akkor mindenfélet el szoktak képzelni a gyerekek. Te

* Bálint Alice: A gyermeki félelem egy sajátos alakja. In: Bálint Alice: *Anyá és gyermek*. Budapest: Párbeszéd, 1990. 70.

is félni szoktál a sötétben, elképzeled, hogy olyankor mindenféle rossz megtörténik.” „Az is csak a fejemben van, hogy ott titkos alagút van?” — kérdezte bizakodva. „Igen” — válaszoltam — „a képzeletedben van.”

Úgy tűnt, megértette azt a bonyolult fogalmat, ami a képzelet, és átélte, hogy a veszély nem kívülről, a valóságban fenyegeti. Mégis — vagy éppen ezért — ebben az időszakban úgy éreztem, hogy a növekvő feszültség miatt fokozódik az acting out veszélye. A robbantásos fantáziákat otthon is emlegette, „ronda vagy, dögölj meg” — mondta a nagymamának. Agressziója egy ízben felém is irányult. Az iskolaérettségi vizsgálaton, amelyen részt kellett vennie (mivel abban az évben tanköteles lett), nem tudta elfogadni sem a csoportos, sem az egyéni feladathelyzetet. Végül olyan mértékben zavarta a többi gyereket, hogy a csoportos vizsgálóhelyiségből átvittem az én szobámba, hogy megnyugtassam. Később behívtam a nagymamát is, hogy megbeszéljük, Viktor maradjon még egy évig az óvodában. A nagymama ezt a helyzetet is a gyerek szidalmazására használta fel: „Majd mész a gyógyosokhoz, ha így viselkedsz!” Viktor egyre izgatottabb lett, tiltakozott, veszekedett, közben láthatóan, szinte szűkülve félt a nagymamától. Egyszer csak nekem rontott és rám ütött volna, ha el nem kapom a fejemet. Agresszióját valószerűleg az a helyzet váltotta ki, amelyben én — számára először — valamilyen megoldhatatlan feladat elé állítottam. (Ebből az esetből okulva, a következő évi iskolaérettségi vizsgálaton én nem is voltam jelen.)

A nyári szünet előtti utolsó napon váratlanul felkeresett Viktor apja, aki az addigi értesítéseimet arról, hogy szeretnék vele beszélni, válasz nélkül hagyta. Eljövetelének közvetlen előzménye és kiváltó oka az volt, hogy pár nappal korábban meglátogatta a gyerekeit a nagymamánál, és egy kis időre egyedül maradt a lakásban Viktorral. A gyerek az ő jelenlétében felmászott a konyhaszekrényre, ami rádólt. Elmondása szerint az volt a legfélelmetesebb, hogy Viktor egy hangot sem szólt, és ő percekig, amíg ki nem ásta a törmelékek és a szekrény romjai alól, nem tudta, életben van-e. Ezért az eseményért önmagát vádolta, mert ha ő nem megy oda, ez nem történik meg. Ez is azt bizonyítja, hogy ő csak rosszat tesz a gyerekeinek. Egyébként is úgy érzi, „megbukott mint pedagógus” — és ezt a szakmájára is értette, hiszen magyar–könyvtár szakosként végzett az egyetemen. Tanárként azonban nem tud elhelyezkedni, mert egyszer az egyik tanítványa az ő órája alatt kiszökött az iskolából és elütötte egy autót. Ekkor el kellett mennie az iskolából és azóta nem tudott — talán nem is akart — pedagógusként elhelyezkedni. „Ahol én vagyok, vonzom a bajt” — mondja, és vádjai hol a külvilág, hogy önmaga felé irányulnak. A tanítványa balesetének emléke és Viktor balesete most megerősíti azt az aggodalmát, hogy ő nem tud felelősséget vállalni senkiért. Fél a Viktorral való együttléttől, tudja magáról, hogy képtelen lenne felügyelni rá, gondoskodni róla. Ugyanakkor azzal vádolja az anyósát, a nagymamát, hogy állami gondozásba akarja adni a gyereket. (A nagymama valóban gyakran fenyegetőzik ezzel.)

A beszélgetés végén, miközben azt élem át, hogy az apáról mint Viktor lehetséges támaszáról is le kell mondanom — a férfi ezt mondja: „Akinek nem volt az édesanyjával igazi kapcsolata, később se tud kapcsolatot teremteni. Nem tudja továbbadni azt, amit nem kapott meg.” Akkor, ott azt hittem, Viktorról mondja ezt. Felajánlottam, hogy folytassuk a beszélgetést, talán a segítségére tudok lenni; többet azonban nem jelentkezett.

Fény derült viszont Viktor és az apja kapcsolatának sajátos dinamikájára Viktor je-

lenlétében az apa szorong a gyerek kiszámíthatatlan indulatai miatt — Viktor ezt megérezve meg is valósítja omnipotenciáját, mintegy legyőzve az apát és a külvilágot. Mind ezt azonban realitáskontroll nélkül, pusztán belső, „hallucinatorikus” vágyaitól hajtva viszi véghez.

A „varázskő”

A tanév végére az óvodai magatartási panaszok enyhültek, illetve főleg az önkiszolgálás, önállóság hiányára irányultak. A nagymamának „iskola-előkészítő” teendőként ajánlottam nyárra, hogy tanítsa meg Viktort orrot fújni, gombolkozni stb. Ezeket ugyanis a nagymama végezte Viktor helyett.

A nyári szünet után Viktor vidáman, színes állatkákat szorongatva jelent meg. „Szerelem őket, mert jó puhák” — mondja, arcához szorítva a szivacsállatkákat. Új tudományával, az orrfújással is elbüszkélkedik. Ettől kezdve majdnem minden órára hoz valamit otthonról — autót, csokoládét stb. Érdeklődése újra a vízcsap felé fordul, de a korábbi szorongás helyébe most inkább a kíváncsiság lép: mire való a túlfolyó, hogyan kerül a víz a Dunába, hogyan tisztítják újra stb. Többfajta tevékenységbe is sikerült bevonni (papírhajtogatás, konstrukciós játékok), és egyre inkább megerősödött az a véleményem, hogy Viktor értelmi képességei jobbak, mint azt a korábbi teljesítményei alapján feltételezni lehetett. Ha rövid időre is, de képes koncentrálni, kitartóbb, jobban elviseli a kudarcot — és ami a legfontosabb, kérdései jelzik, hogy az érdeklődése a külvilág összefüggései felé fordult. Az alkotás örömet okoz neki. „Csinálok valami szépet” — mondja, és leül rajzolni. Rajzai ugyan még mindig nem érik el az életkorának megfelelő színvonalat, de az akarata a „szép” létrehozására fontosabb. Van olyan, amit szépnek lát a külvilágban — és saját magában is.

Ezek az élmények arra buzdítottak, hogy ebben az évben heti két foglalkozást iktassak be, abban a reményben, hogy a megindult intellektuális fejlődés talán eljuttatja Viktort a normál általános iskoláig. Az óvodával is jó volt az együttműködés, az óvónők elfogadták Viktort, akinél ők is láttak változást. „Meggzelődött”, ennek következtében a gyerekek szívesebben játszottak vele. Volt is egy állandó barátnöje, aki anyáskodott vele — Viktor büszkén mutatta be nekem a kislányt, amikor a rendszeres évi szűrés alkalmával újra elmentem az óvodájukba.

Az órákra elhozott tárgyak mintha kapcsolatot jelentenének az otthon és a szobám között. Az együtt megépített vagy hajtogatott játékokkal (autó, repülő, híd stb.) folytatódnak a fantáziajátékok. Ezekben újra felbukkan a ledobás, a leeséstől való félelem. Egyszer, amikor papírból, pálcikából repülőt gyártunk, megmutatom neki, hogyan lehet úgy eldobni, hogy szépen szálljon. A repülővel a kezében az ablakhoz áll és megkérdezi: „Ha innen ledobom, összetörik?” Majd rögtön utána: „Ha az ablakból leugrom, meghalok?” Emlékeztetem arra, hogy régen félt ettől, és kidobálta az ablakon a játékokat, hogy megnézzze, mi történik velük, ha leesnek. „Attól féltél, hogy veled mi történne, ha leesnél?” — kérdezem. Erre nem válaszol, de elmenetelkor magával viszi a repülőt, és a lépcső tetejéről ledobja. „Kipróbálok, hogy repül” — mondja. A leesés halálfélelméből a repülés élvezete, az eldobás indulatából a papírrepülő indításának összehangolt mozdulatsora lett.

Hasonló elaborációs erőfeszítés fedezhető fel abban, ahogyan olyan hidat igyekszik építeni (ugyancsak papírból és pálcikából), amelyről nem esnek le az autók. Önbizalmának erősödését jelzi, hogy amikor mégis leesik egy autó, megnyugtat: „Vissza tudom rakni a kerekét, ne félj!”

Az anya belső képével kapcsolatos ambivalens érzelmei tükröződnek abban a játékban, amikor egy alkalommal újra kuckót épít és „lámpát” visz be. „Itt alszom” — mondja. „Sötét van?” — kérdezem. Válasz helyett hirtelen kezébe veszi a közelében levő barlangot (a Világ-teszt tartozékát). „Ennek miért nincs kijárata?” — mutat rá. „Ez egy barlang, megvéd, ha hideg van, ha sötét van, ha félsz” — felelem. „El lehet törni?” — kérdezi és már össze is törné a barlangot. Ezután építőköccakkal valóságos falat emel a kuckója oldalára. Ekkor derül ki számomra, hogy a barlang Viktornak nemcsak a biztonságot, védelmet nyújtó kuckó, a „jó anya” képét idézi fel, hanem a félelmetes, sötét, leeséssel fenyegető alagúthoz („a rossz anyához”) is asszociálódik. Az a kérdése, hogy miért nincs *kijárata* a barlangnak és az azt követő agresszió klausztofóbiás félelemre utalt — nem lehet menekülni a veszély elől, ami a sötétben fenyegeti.

Néhány héttel később eszébe jut egy álma: „Azt álmodtam, hogy ledobtam a lámpát és eltört. És jött a szörny. Ez csak a képzeletemben van? És ha a képzeletembe, a fejembe beleszúrok, akkor megöli a szörnyet? És ha álomban leugrok egy templom tetejéről és hasra esek és összetörik a fejem, akkor felébredek? Akkor odajön a nagymama és simogat. Egyszer egy kéz megszorította a karom, így (mutatja).”

Himbálódzik a széken és felém nyújtja a kezét: „Fogd meg a kezem, hogy ne essek el!” Azt válaszolom: „Attól félsz, hogy leesel, ezért inkább azt képzeled, hogy leugrasz, vagy ledobsz valamit.” „Álomban láttam, hogy egy angyal szállt a levegőben és nem esett le” — mondja Viktor. „Azért nem esett le, mert az angyalok jók?” — kérdezem, emlékeztetve arra, hogy a barna-sárga dobozok közül is az esett le, amelyik „rossz” volt.

Hazamenetelkor elkéri tőlem a szobámban levő teherautót, amire egy hosszú zsinór van kötve. A nagymamának ezt mondja: „Az utcán akarom húzni. A kisgyerekek is húzzák az utcán az autójukat.”

Ebben az álomban és a hozzákapcsolódó fantáziákban a meghíúsult megkapaszkodás traumájának feldolgozására irányuló kísérlet résztvevője lehettem. Viktor intenzív szorongása a biztos támaszt, megkapaszkodási lehetőséget nyújtó anyakép, belső tárgyreprezentáns hiányából ered. Ez a hiány a M. Mahler által leírt elszakadásos szorongás fennmaradásához vezetett, vagyis ahhoz az érzéshez, ami a tárgykonstancia kialakulása előtt, amíg nem áll rendelkezésre az intrapszichés „jó anya” képe, állandó veszélyt jelent a gyerek számára.

Más terminológiával (M. Klein) fogalmazva: A „belső rossz” és a „külső rossz” nem vált szét, az elkülönülés önmaga és a külvilág között még nem teljes. (A szörnyet csak úgy pusztíthatja el, ha önmagát elpusztítja.) Az anya képe a hasítás révén fragmentált maradt, és különböző ösztönmegszállások kapcsolódhatnak hozzá.

Az álom felidézésekor Viktor szcenikusan is bemutatta azt az állandó felborulással, talajvesztéssel fenyegető helyzetet, amiben él, és amiben tőlem kért segítséget („Fogd meg a kezem, hogy ne essek el!”). Vágját egy korábbi, sosem volt kielégítő állapot után jelzi a kérése: „A kis gyerekek is húzzák az utcán az autójukat.”

Néhány héttel később került sor az újabb iskolaérettségi vizsgálatra, amelyen én nem

voltam jelen. Kollégáim véleménye szerint mind a csoportos, mind az egyéni vizsgálatban nagy igyekezettel vett részt, bár a jelenlevő felnőttektől állandó visszajelzést, biztatást igényelt. Mozgáskoordinációja még nem egészen harmonikus, figyelme könnyen elterelődik, de a logikus gondolkodást igénylő feladatokat jól megoldotta. Mindezek alapján a normál általános iskola első osztályát javasoltuk a számára.

Viktor a következő órán boldogan közölte velem a hírt: „Én voltam a legjobb, mehetek iskolába!” Ezután bonyolult gépezetet építettünk együtt, amikor készen lett, ragaszkodott hozzá, hogy csináljunk még egy ugyanilyet, mindenben egyformák legyenek és legyen az egyik az övé, a másik az enyém. Ebben az időben kezdett megerősödni a féltékenysége is, például ha más gyerek által épített alkotásokat talált a szobámban, dühösen össze akarta törni. „Majd te is építesz ilyet!” — próbáltam nyugtatni, biztatni. „És ha egy másik gyerek azt lerombolja?” — kérdezte szorongva, és folytatta a rombolást. Látható ebben az önmagát erősítő körben, hogy a szorongás, amit a rivalizálás feszültsége vált ki, hogyan fokozza az agressziót, a saját agresszióját hogyan projiciálja a külvilágba, és az hogyan erősíti fel újra a szorongást, ami ellen újra agresszióval védekezik. Az indulatoknak ezt az örvényszerű fokozódását csak kívülről lehetett leállítani, önmaga képtelen volt rá.

A következő órákon folytatódtak a fantáziajátékok, amelyekben újra a sötétnek, a lámpának és a szörnyeknek jutott fontos szerep. Egyre inkább a békésebb megoldásokat választja, például a sötétben felidéri a szörnyet, aztán odavilágít a lámpával. „Hiszen az egy nagy ház, nem szörny!” — kiált fel. Máskor engem nyugtat: „Majd én megyek elől, vigyázzok rád.”

Néhány héttel később egy alkalommal váratlanul az anyja hozta el a rendelőbe Viktort. Felkísérte a szobámba, és ezzel a mondattal „adta át”: „Kő van nála, életveszélyes!” Ezzel az anyja el is tűnt, Viktor viszont sugárzó arccal letett az asztalomra egy szép formájú, nagyobbacska kavicsot. „Ez varázskő” — sottogja. Mit lehet vele varázsolni? — kérdezem. „Sötétet itt, és akkor barlang lesz” — mondja, és felemeli az íróasztallámpát, mintha el akarná dobni. „Ezt is el lehet varázsolni, hogy ne legyen” — teszi hozzá. „De lehet vele világosságot is varázsolni” — ajánlom neki. Visszateszi a lámpát az asztalra, egy ideig fel-le kapcsolgatja. Aztán a követ leejti a földre. „Ennek most nem lett semmi baja? Nem tört el?” — kérdezi aggódva. „Nem” — válaszolom. Felemeli a földről, és a kezében tartva ezt mondja: „Ezt én találtam meg. Én láttam, hogy ilyen szép.” Aztán hirtelen eszébe jut: „Álmodtam valamit. Hülyeséget, nem mondom el.” Némi rábeszélésre végül mégis elmondja, akadozva: „Megölte... a bácsi... azt a gyereket... és hosszú orra nőtt. Van ilyen?” — kérdezi izgatottan. „A valóságban nincs. De ez álom. Hogyan volt tovább az álomban?” — kérdezem. „Utánuk mentem. A Kresz-parkban... leestem a kisdombról. Igaziból az nagy domb, de ez kis domb volt. Leestem és nem fájt, felkeltem. Ez a kő varázsolta az álmot? Reggel nem gondoltam rá, anyu tudja, hogy én mit álmodok?” — kérdezi végül. „Anyu miért gondolta, hogy ez a kő életveszélyes?” — kérdezek vissza. „Mert ki lehet dobni az ablakon, ráesik egy autóra, betöri a fejét a vezetőnek, elindul az autó, összeütközik.” „De ha ez varázskő, akkor nem dobod el?” — kérdezem, mire Viktor ezt válaszolja: „Soha nem fogom eldobni. A házban egy gyereknek is van ilyen köve, de az nagy. Ha széttöröm, elmegy a varázssereje? Az én kövemnek is elmegy a varázssereje? Az enyémtől kapta a varázsserőt?” Ezután újra eszébe jut az álom, a leesés: „Azt képzelem el, hogy hasra esem, és akkor nem lesz bajom” — mondja. „Volt olyan,

hogy féltél, hogy leesel. Azért dobtál el mindent, hogy lásd, mi történik veled, ha leesik” — emlékeztetem újra. Elgondolkodva kérdezi: „Mitől van az álom: Ha azt mondom, pofo be, akkor elszakad az álom?”

Ezután nem folytatja tovább az álom-témát, hanem elővesz egy puzzle játékot, és nagy kitartással, türelemmel sikerül összeraknia. Az óra után boldogan mutatja a váróban, az anyjának, aki félig komolyan, félig gúnyosan azt mondja: „Hát ilyet én nem tudok összerakni, úgyhogy okosabb vagy nálam.”

Ezt az órát azért írtam le ilyen részletesen, mert kulcsfontosságúnak tartom Viktor terápiajában. Sűrítve tartalmazza a gyerek szorongásainak és agressziójának feldolgozására irányuló törekvéseit, és mindezeknek a családi környezetével való kapcsolatát. A kóhoz fűződő fantáziák és az álom, amit felidézett, a leesési szorongás és a halálfélelem elaborációjának útját jelzik. Az a különleges helyzet, hogy az anyja hozta el, sajátosan értelmezhetővé tette az anya két mondatát. Ezekben felismerhetővé vált az a bizonytalanságot okozó kétértelműség, ami Viktor és az anyja kapcsolatát jellemzi. A „kő van nála, életveszélyes!” fenyegető és az „okosabb vagy nálam” gúnyos hangsúlya velem is átélette, mennyire nehéz Viktornak eligazodni az őt körülvevő felnőttek, a családtagok reakcióiban, és hogy mennyire bizonytalan az a kép, amit általuk önmagáról kap.

A kő, amit varázskőnek nevezett, sokféle szimbolikus jelentés hordozója. Mindenekelőtt megkapaszkodásra alkalmas tárgy, keménységével, szilárdságával stabilitást, biztonságot nyújt. (Gondoljunk a Bibliában Jézusnak Péterhez intézett szavaira: „Erre a kősziklára építem egyházamat.”) Másrészt a kő az agresszióknak is az eszköze — akit kővel dobnak meg, az valóban életveszélybe kerül. A „varázskő” Viktor kezében mágikus mindenhatóságának a jelképe lett: vele előidézheti a sötétséget, felidézheti az álmod. Azt az álmod, amelyben a leesés már nem fenyeget megsemmisüléssel, halállal.

Az iskola

A követ később elvesztette az óvodában, növekvő önbizalmát azonban nem. Készült az iskolára, érdekelték a mennyiségek, a számok, még betűk írásával is próbálkozott. A konstrukciós játékokkal is egyre kitartóbban játszott, úgyhogy a nagymama otthon is elővette az addig elzárt játékeit, amelyek azért voltak elzárva, mert „úgyis csak szétdobálja őket”. Most viszont büszkén újságolta, hogy Viktor otthon milyen ügyesen épít, és esténként a „Gyurka számolni tanul”-ból mesélt neki, amit Viktor nagyon élvezett és minden este követelt. Figyelmét a feladathelyzetekben azonban csak rövidebb ideig tudta összpontosítani — úgy véltem, az iskolában emiatt lesz a legtöbb probléma.

A következő tanév szeptemberében Viktor tanítónője jelentkezett először, még mielőtt a gyerekekkel találkozott volna. Leginkább a dekoncentrátságra panaszkodott, nem képes negyvenöt percen keresztül követni az órát, véletlenszerűen kapcsolódik be. A tanítás végére elfárad, túl mozgékony lesz. Megbeszéltük, hogy Viktor teherbűró-képessége alacsonyabb, több türelemre és szorosabb személyes kapcsolatra van szüksége ahhoz, hogy az értelmi képességeinek megfelelően tudjon teljesíteni.

Viktor kezdeti lelkesedése az iskola iránt alábbhagyott. Valóban nehezebbre esett a folyamatos koncentráció, és a fáradtság hol tompaságban, hol fokozott élnétségben nyilvánul meg. A pedagógus néhány hónap múltán jelezte, hogy kérni akarja az áthelyező bizottság

vizsgálatát, mert szerinte Viktor számára megfelelőbb lenne a kiegészítő iskola. Arra kértem, várja meg az első félév végét, és közben megpróbálunk fokozottabb támogatást adni a gyerekeknek a tanulásban. Mivel ez a segítség sem az anyától, sem a nagymamától nem volt várható, a kerületi gyámhatóság anyagi támogatásával egy korrepetitort kerestünk, aki hetenként több alkalommal egy-két órát tanult Viktorral. Viktor időnként hozzám is elhozta az iskolai tanulnivalóit, így kénytelen voltam néha ezt a szerepet is vállalni — bár ez a terápia szempontjából nem volt szerencsés. Így viszont megtapasztalhattam, hogy, ha nagy nehézségek árán is, de Viktor megtanult összeolvasni, folyamatosan írni és matematikai műveleteket végezni.

A gyereket természetesen megviselték az iskolai kudarcok — a sikerek pedig ritkultak. Tanulása otthon újabb feszültségek forrása lett. Újra előkerültek a fenyegetések — most már nemcsak az intézettel, hanem a „gyógyóval” való fenyegetőzés is. Egy alkalommal a nagymama rémülten közölte velem, hogy Viktor azt mondogatja, ő ölte meg a Jézuskát. Nem érti, honnan veszi ezt. Mivel bizarr tartalmak már régen nem bukkantak fel a fantáziájában, én is meglepődtem. Viktornak a Világjátékot ajánlottam, amit most először épített úgy, hogy strukturált képet mutatott. Az első tárgy egy tó volt, rajta híd, sínnel, ami egy alagútba torkollik. A tó egyik oldalán egy kis ház, zöld fűvön, mellette telefonfülke és kút. Az egészket körbekeríti kerítéssel és azt mondja: „Itt lakom a nagymamával.” A tó másik oldalára egy toronyházat tesz: „Ez az X. utca.” (Ahol a szülei laktak — az anya kb. fél éve visszaköltözött a férjéhez.) Ezenkívül még több tornyos, magas épületet rak ki, amelyek közül az egyikre rámutat: „Itt lakik a Jézuska?” Visszakérdezek: „Mi ez?” „Templom. A gonoszok feszítették meg a Jézuskát” — mondja. „Ezt miből gondold?” — kérdezem. „A hittanon mondták” — feleli.

Most értettem meg, hogy mit is jelentett a számára a Jézuska megölése. A hittanórán kapott információ ráhangolódott a saját „belső rossz”-tól való félelmére. A realitás és a fantázia újra összekeveredett; az „én rossz vagyok, tehát én öltem meg a Jézuskát” gondolathoz vezetett.

A Világjátékban a belül levő rossz kivetítése (a templom kapcsán) a Jézuskát megfeszítő gonoszokra most segítségére lehetett abban, hogy szétválassza a belső és a külső világot. A szétválasztás a *self* és a *tárgy* között akkor, amikor ennek be kellett volna következni, nem sikerülhetett, azért sem, mert a külvilágból sohasem kapott egyértelmű visszajelzést arról, hogy milyen is ő. Az anya patológiája és az egész család kóros működése miatt énje nem tudott a „jó anyával” azonosulni, nem tudta átélni, hogy képes uralkodni agresszív késztetésein.

A család

A terápia folyamán sok változás történt a család belső struktúrájában, bár számomra eleinte reménytelennek tűnt ennek a — minden tagjánál tüneteket mutató — rendszernek pozitív változása. Szinte mindegyik családtag kapcsolatba került valamilyen mentálhigiénés intézménnyel (ideggondozó, pszichiátriai osztály, családsegítő). A családdal kapcsolatban levő különböző szakemberek között egy alkalommal szerveződött közös megbeszélés. bár ez csak laza munkakapcsolatot jelentett, mégis fontos volt Viktor egyéni terápiájában is, hiszen számomra a család működésmódja világosabbá, áttekinthetőbbé vált, a gyerek tüneteivel való összefüggések érthetőbbek lettek.

Kezdetben az anya és az apa nemcsak Viktor, hanem az én számomra is hozzáférhetetlenek tűntek. A gyerek terápiájának második évében azonban az anya állapotában javulás állt be, a két középső gyerekével visszaköltözött a férjéhez. Így a nagyszülőknél csak Viktor és a legidősebb (akkor tizennyolc éves) lánytestvér maradt. Ez a helyzet lehetővé tette, hogy a nagymama több türelemmel forduljon Viktor felé. Sokszor meglepett, milyen pontosan megérzi, milyen félelmek foglalkoztatják az unokáját; de voltak időszakok, amikor visszaélt ezekkel a félelmekkel, és rémmesével próbálta kontroll alatt tartani Viktort. A verést, mint a nevelés eszközeit sokáig természetesnek tartotta. Hosszú időbe telt, amíg elfogadott engem, mint olyan „szakembert”, aki nem őt teszi felelőssé családtagjai problémáiért. Miután kapcsolatunk elég teherbíróvá vált, megpróbáltam megértetni vele az összefüggést a rémmesék, fenyegetések, verések és Viktor agresszivitása között. Úgy tűnt, a megértés nem volt nehéz. „Ezt én is tudom. De én se vagyok Isten” — válaszolta. Hogy mégis tett erőfeszítéseket, abból is kiderült, hogy néhány héttel később azt újságolta: „Úgy eltettem a szíjat, hogy én sem tudom megtalálni.” Egyre inkább az empátiás, „jó tündér” funkciót volt alkalmam megfigyelni Viktor egy-egy dührohamánál, ellene irányuló agressziójánál. A gyerek ilyenkor gyakran váltott, agresszív viselkedése büntudatosba csapott át, kérlelte a nagymamát, ne haragudjon, odabújt hozzá. A nagymama központi figurája mellett a nagypapa alárendelt szerepet játszott, a család ügyes-bajos dolgait intézte, felesége utasításainak megfelelően. Viktor agressziója igen gyakran irányult a nagypapa ellen is.

Messzire vezetne és túllépné e tanulmány kereteit az eset családtörténeti elemzése. Mégis fontosnak érzem röviden összefoglalni azokat a mozzanatokat, amelyekből következtetni lehet arra, hogyan vált ez a család diszfunkcionálissá.

Az a társadalmi szerep- és rétegváltás, amelyet a család a történelmi okok következtében vállalni kényszerült, transzgenerációs traumaként hatott mindmostanáig. A traumafeldolgozás módja itt egy olyan mítosz kialakítása volt, amely a régi, háború előtti életforma, a középosztálybeli értelmiségi lét fenntartására irányult. A család gazdasági romlása ellenére a második generációban (az anya és testvérei egyetemet végeztek) még fenn lehetett tartani egy, a régít megközelítő szintre, még ha csak az iskolai végzettség, tehát a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely alapján is.

Viktor anyjának megbocsáthatatlan bűne a nagymama szemében, hogy „rangon alul” házasodott — és itt már nem az intellektuális színvonal az érték, hanem a származás, társadalmi hovatartozás. Az anya ezt a konfliktust a valóságtól való fokozatos eltávolodással, betegségbe meneküléssel próbálta feloldani. Mint korábban Zsombor esetében, most Viktor érdekében újra minden energiáját mozgósítja azért, hogy megakadályozza a gyerek kiegészítő iskolába kerülését. Indulatainak mélyebb mozgatóira akkor derült fény, amikor egy alkalommal elmesélte nekem Zsomborral való kálváriáját: „Azt mondták nekem, át akarják telepíteni egy másik iskolába. Mi az hogy áttelepíteni, minket egyszer már áttelepítettek, elég volt abból egy életre!” — és ezután kezdett el beszélni azokról a nehézségekről, amelyekkel neki annak idején, az „áttelepítés” után meg kellett birkóznia.

Az eset összefoglalása

Viktornál a korai tárgykapcsolatok zavara hozott létre kezdetben határeseti kórképet, amely mentális retardációval járt együtt. A terápia arra irányult, hogy a hiányzó vagy kórosan alakult *self*- és tárgyrepresentánsok helyén új kapcsolati minták épülhessenek be és így létrejöjjenek az Én egészséges érésehez szükséges feltételek.

A játék, mint átmeneti jelenség, alkalmasnak bizonyult arra, hogy Viktorral végigéljük a szimbiotikus kapcsolattól az individuációig vezető utat. Fantáziajátékaink értelmezhetőek az anya–gyerek kapcsolat tartományában is. Ezekben a játékokban a fantázia és a realitás határán igyekeztem maradni és Viktor számára a külvilág valóságos igényeit közvetíteni, amelyre súlyosan beteg családjá képtelen volt. Az áttételben a „jó anya” és a „rossz anya” szerepét egyaránt vállalnom kellett, amennyiben elfogadást, biztonságot nyújtottam neki, de frusztráltam is az ösztönszükségeit kielégítését. Kulcsfantáziáinak állandó visszatérése (eldobás–leesés, sötétség–lámpa, barlang–alagút) jelezte, hogy a tüneteinek hátterében korai trauma, a szeparációs szorongás áll.

Mivel mentális retardációja azoknak a kognitív funkcióknak a sérülésén alapult, amelyek kialakulása a korai tárgykapcsolatok függvénye, ahogy oldódtak és feldolgozhatóvá váltak szorongásai, úgy lépett be helyükre a kíváncsiság, az intellektuális érdeklődés. Ez az újonnan született képessége nyújt reményt arra, hogy — megfelelő pedagógiai légkörben — egyszer elérheti az életkorának megfelelő mentális színvonalat.

Epilógus

A történetnek nincs befejezése. Viktor terápiája most is tart, és valószínűleg addig folytatódik, amíg képes lesz az én segítségem nélkül is bízni önmagában.

Jelenleg újra forrong körülötte a levegő: az iskola elküldené az áthelyező bizottsághoz, eldöntendő, hogy milyen iskolába járjon. Ez a tény a családban újabb indulatokat szabaddított fel. Az anya, immár mániás fázisában, mindent elkövet, hogy ezt megakadályozza, különböző helyekre viszi Viktort, hogy bebizonyítsa, nem fogyatékos. Bár nekem is ez a véleményem, mégis szeretném meggyőzni az anyát, hogy ne hajszolja Viktort az erejét meghaladó helyzetekbe. Pozitív változásnak tartom viszont azt, hogy anyaként érez és viselkedik a kisebbik fiával kapcsolatban is.

Viktor retardációja egyenlőre kétségtelen: nyolcéves létére az elsős tananyag elsajátítása erőfeszítést igényel tőle. A terápia eddigi eredményének azt tartom, hogy felébredt és a sok kudarc ellenére megmaradt benne az intellektuális érdeklődés, amely motiválja őt arra, hogy akarjon tudni, akarjon teljesíteni.

Viktor hónapok óta házat tervez. Eleinte csak szavakban, teljes beleéléssel mesélte el, milyennek képzei a felépítendő házat: „Lesz emelete, padlása. A padláson lesz az enni-való, fel lehet menni érte, és lesz lépcső, nehogy valaki leessen a padlásról. Lent a falakon olyan tányérok lesznek, mint a nagymamánál van a konyhában.”

Legutóbbi óráink egyikén le is rajzolta egy füzetbe a házat, ahogy épül, fokozatosan, minden új lapon egy újabb részlettel gazdagítva. Amikor a végére ért és készen állt a ház,

az utolsó oldalra odaírta: „Nem szabad lerombolni, megverem, aki lerombolja! Ha lebontják, akkor felépítem!”

1991. április

* * *

Újabb epilógus

Négy év telt el a tanulmány megírása óta. Bár azt írtam akkor, hogy a történetnek nincs befejezése, Viktor terápiája mégis véget ért. Félévig jártak még hozzám, majd a nagymama elfoglaltságára, fáradtságára hivatkozva nem hozta el Viktort a nevelési tanácsadóba. Úgy éreztem, nem tudta nekem megbocsátani, hogy nem akadályoztam meg Viktor áttelepítését. Új iskolájában azonban jól beilleszkedett és jól teljesített.

Egy évvel később véletlenül találkoztunk az utcán. Újra felajánlottam, hogy jöjjenek el. Büszkén meséltek Viktor jó eredményeiről, és a nagymamában felcsillant a remény, hát ha én el tudnám intézni, hogy visszakerüljön eredeti iskolájába. Ebben bízva hajlandó volt újra elhozni Viktort. Én azonban megint nem feleltem meg a „megmentő” szerepnek. Viktort kiegyensúlyozottabbnak, érdeklődőnek láttam, de kapkodása, dekoncentrálttsága miatt kétségem volt afelől, hogyan tudna haladni egy nagy létszámú osztályban. Akkori osztályfőnöke megerősített ebben: szerinte Viktor a jól teljesítők közé tartozik a jelenlegi osztályában, de ezt a pozícióját elveszítené, ha a teherbírását meghaladó tempóban kellene elsajátítania a tananyagot. Úgy láttam, hogy Viktor megtalálta a helyét a speciális általános iskolában, a tanárok, a gyerekek elfogadták, és ha lassabb tempóban is, de el fogja végezni a nyolc osztályt. Sikerélményei voltak, önbizalma megerősödött.

Mivel nem teljesítettem a vágyaikat, a nagymama és az időközben újra felbukkant anyja nem tartották szükségesnek, hogy Viktor továbbra is járjon hozzám. Az anyjával való kapcsolata stabilabbá vált, és állapotát most én is megnyugtatóbbnak találtam. Azzal váltunk el, hogy ha szüksége lenne rá, bármikor eljöhöt hozzám.

1995. november